

Anthropos – svět lovců a sběračů starší doby kamenné

Již více než tři čtvrtě století mají návštěvníci a obyvatelé moravské metropole zvláštní příležitost vypravit se do vzdáleného světa lovců a sběračů z období nejstaršího, leč nejdéle trvajícího období lidských dějin – starší doby kamenné (paleolitu).

■ Petr KOSTRHUN

pavilon Anthropos,
Moravské zemské
muzeum, Brno

Šťastná souhra výjimečného bohatství moravských paleolitických archeologických lokalit a charismatických osobností badatelů, kteří svět paleolitických lovců a sběračů objevovali, dala totiž již před 81 lety vzniknout muzeu o původu člověka a rozvoji jeho kultury – Anthroposu, muzeu které svým zaměřením i rozsahem nemá v Evropě velké konkurence.

Pavilon „Člověk a jeho rod“

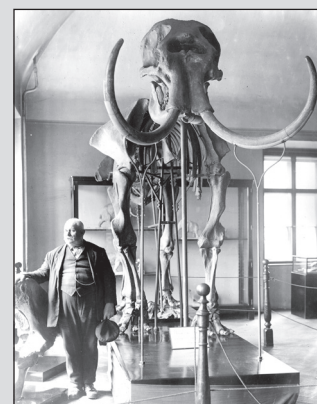
Svým způsobem velmi netradiční a tematicky úzce vymezená expozice světlo světa poprvé spatřila v květnu roku 1928 při příležitosti bilanční Výstavy soudobé kultury na brněnském výstavišti, tedy na největší výstavní akci Československého státu mezi válkami. Výstavní pavilon, pojmenovaný tehdy ještě „Člověk a jeho rod“ (Obr. 1) si okamžitě získal mezi tisíci návštěvníků značnou popularitu, která byla navíc mohutně podporována nevídanou reklamní kampaní, za níž stál zakladatel prvorepublikového Anthroposu a mediálně jistě nejproslulejší badatel v oblasti archeologie paleolitu v našich dějinách – prof. Karel Absolon, který svůj úspěch komentoval v do-

pise významnému antropologu J. Matiegkovi slovy: „*Náš pavilon se těší obrovské návštěvě, denně prochází kol 5000 lidí až je mně z toho špatně*“. V této době byla již charismatická postava prof. Absolona, jak o ní s respektem za jiných a méně šťastných okolností referují o více než 10 let později i úřední dokumenty brněnského gestapa, ve vědeckém i veřejném světě známou osobností proslulou především rozsáhlými speleologickými výzkumy Moravského krasu a rozvíjecími se odkrývajícími významných paleolitických lokalit Moravy – Dolních Věstonic, Předmostí u Přerova, jeskyně Pekárny a řady dalších. Karel Absolon, muž velkolepých vizí, počal muzeum budovat po vzoru proslulých evropských expozic, jako bylo pařížské Musée de l'Homme či oceánografické muzeum v Monacu.

Anthropos a zlatý věk moravského „Diluvia“

Cílem snah Karla Absolona však nebylo vytvořit jen působivou expozici, ale především vědecký ústav, který by se v rámci střední Evropy stal důstojnou konkurencí nejvýznamnějším západoevropským badatelským centrům. Podmínky k tomuto záměru nebyly za-

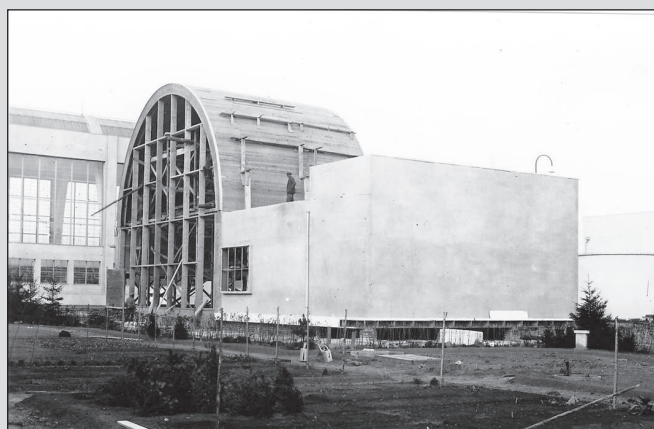
nedbatelné. Základ rozsáhlých paleolitických sbírek, které byly nejdříve pro veřejnost instalovány v roce 1924 v Biskupském dvoře v Moravském zemském muzeu (Obr. 2), totiž tvořily významné kolekce starší vědecké generace, která se výzkumu moravského paleolitu věnovala již od konce 19. stol. a získala si mezinárodní uznání. Šlo především o soubory nálezů K. J. Mašky a M. Kříže, získané pro muzeum v r. 1916 a 1917. O pár let později, v r. 1922, muzejní fond výrazně posílilo odkoupení sbírky „Kniesova muzea Moravského krasu“ – vůbec první takové expozice věnované paleolitu na našem území. Ve 20. letech 20. století, po zahájení prvních Absolonových archeologických výzkumů (v roce 1925 např. u Karla Absolona stála objevitelská štěstěna, když se v Dolních Věstonicích pod motýčkou zaměstnaného sedláka Josefa Seidla objevila „venuše“), se depozitáře začaly plnit systematicky zakupovanými sbírkami ze zahraničí, především z Francie. Opačně pak řada zahraničních badatelů projevovala zájem o výzkum na Moravě a američtí archeologové (pod vlivem českého rodáka a velkého propagátora Absolonových výzkumů Aleše Hrdličky) dokonce projevovali zájem o zakoupení koncese na výzkum v Dolních

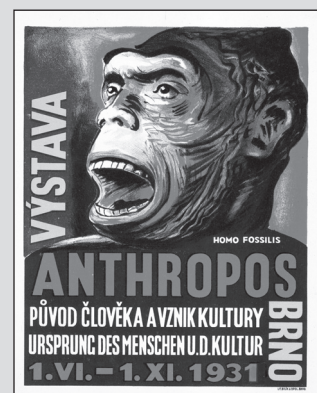
■ Obr. 2 První instalace „moravského diluvia“ byla vybudována v roce 1924 ve výstavních prostorách Moravského zemského muzea (v tzv. Biskupském dvoře). Na snímku je u skeletu mamuta zachycen český cestovatel, dobrodruh, lovec, zlatokop, náčelník Eskymáků, nejvyšší soudce v Nové Sibiři a autor knihy „*Tricet let na zlatém severu*“ Jan „Eskymo“ Welzl (1868 Zábřeh, Morava – 1948 Dawson City, Aljaška), a to při své návštěvě v Brně v roce 1928/1929.

■ Obr. 10 V expozici Anthroposu nechyběly moderní muzeologické prvky, mezi nimi i stereoskopické přístroje, kde byly promítány soubory Absolonových kolorovaných diapositivů našich i evropských paleolitických lokalit.

■ Obr. 1 Původní budovu Absolonovy expozice v roce 1928 na brněnském výstavišti – pavilon „Člověk a jeho rod“ projektoval architekt J. Kroha.

■ Obr. 12 Divoce vyhlížející „fosilní člověk“ lákal na plakátech k návštěvě pavilonu Anthropos na každém rohu.

Věstonicích. Karel Absolon se také zasloužil o poněkud nekontrolovaný odkup originálních nálezů, které putovaly do muzeí v Chicagu, New Yorku, Wisconsinu nebo na Harvardskou universitu. Za studiem sbírek do Brna začali jezdit nejvýznamnější badatelé na poli pleistocénní archeologie, mezi nimiž nechyběl např. G. Child či H. Breuil či H. Bégouen (**Obr. 3 a 4**). Činnost profesionálních odborníků a rozsáhlé archeologické, paleontologické a antropologické sbírky tak vytvořily předpoklady k vybudování nového oddělení, jež se svým pojetím zcela vymykalo tehdejší muzejní praxi. Nerespektovalo totiž tradiční hranice vědních oborů a usilovalo o komplexní dokumentaci a interdisciplinární výzkum kultury a vývoje člověka v rámci čtvrtohorní přírody.

Úspěch Absolonovy expozice byl výrazně podpořen doajista nejpůsobivějším exponátem Výstavy soudobé kultury v Československu – modelem mamuta v životní velikosti, o němž Absolon velmi prozíravě informoval štedrého sponzora této rekonstrukce T. Baťu slovy: „...že to bude jeden z nejpůlmárnějších předmětů, o němž se stále bude mluvit a kvůli němuž se bude do Brna jezdit, když výstava bude dávno uzavřena“ (**Obr. 5**). Inspiraci pro tuto v meziválečném období velmi ojedinělou muzejní instalaci Karel Absolon čerpal od svého dědečka Jindřicha Wankla a od své tety a současně opatrovnice Lucie Wanklové-Bakešové. Wankel se svou dcerou hodně cestoval a v roce 1879 společně navštívili antropologický kongres v Moskvě, který byl spojený se světovou antropologickou výstavou. A právě zde, v podmínkách carského Ruska, vyrostla velmi atraktivní výstava, za jejíž „moderní“ pojetí, plné přírodovědných a historických rekonstrukcí, by se nemuselo stydět leckteré současné světové muzeum. Lucii Bakešovou mezi jinými nadchl právě model mamuta, zhotovený snad poprvé na světě podle nálezů zmrzlých

mamutů v sibiřských ledech (**Obr. 6**). Vyprávění, fotografie i náčrty, které si Lucie přivezla z cest, na mladého Karla Absolona silně zapůsobily a staly se o mnoho let později jedním ze zdrojů úspěchu Anthroposu.

Absolonova expozice, několikrát pozměněná, rozšířená a postupně přestěhovaná do jiných výstavních pavilonů překala všechny odborné i společenské „neshody“ svého tvůrce i závažné historické zvraty a na brněnském výstavišti byla zpřístupněná do roku 1945 (**Obr. 7**). Karlu Absolonovi se postupně podařilo shromáždit reprezentativní soubor paleolitických archeologických a osteologických nálezů nejen z největších moravských lokalit, ale díky mnohdy i vynucené finanční podpoře úřadů i samotného presidenta T. G. Masaryka i z nejproslulejších lokalit evropských, především francouzských (**Obr. 8**), kde je získával Absolonův žák, pozdější významný a první vysokoškolsky vystudovaný archeolog paleolitu – Josef Skutil. Expozice byla obohacena řadou velmi moderních muzeologických prvků – dioramat expresivně vypovídajících o životě „diluválních lidí“, kopií jeskynního umění i moderními přístroji – stereoskopickými kukátkami, v nichž Absolon prezentoval stovky pečlivě kolorovaných fotografií, získaných na svých badatelských cestách (**Obr. 9-11**). S hrdostí se tehdy K. Absolon mohl v novinách dočíst, že „*Anthropos měl by patřit k seznamu oněch věcí, které člověk musí vidět, chce-li mezi slušnými lidmi existovat*“ (**Obr. 12**).

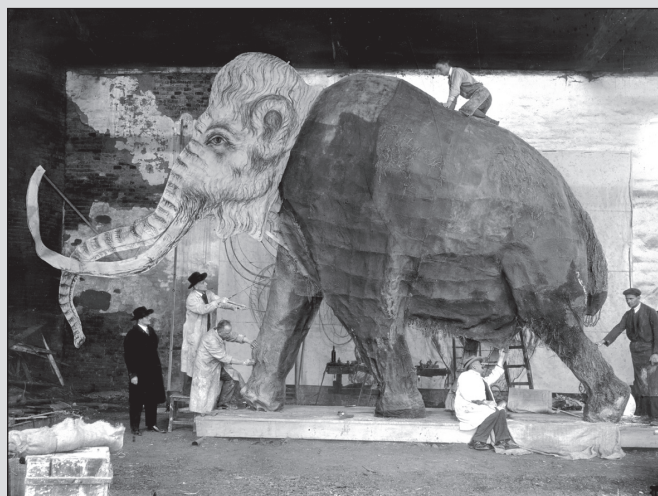
V období druhé světové války, kdy byl Karel Absolon postupně odsunut z veřejného dění, expozice posloužila ideologické propagandě dokazující vazbu rozšíření anatomicky moderního člověka v Evropě na formování indogermánské rasy v oblastech geopolitického zájmu nacistického Německa, kvůli které byly např. také bohatě podporovány výzkumy v Dolních Věstonicích

■ **Obr. 3** Karel Absolon s jedním z nejvlivnějších prehistoriků 20. století Gordonem Childem v Moravském zemském muzeu v roce 1932.

■ **Obr. 4** Exkurze Anthropologického kongresu do Dolních Věstonic 20. 9. 1924: v kulturní vrstvě vpředu zprava L. Capitan, E. Pittard a H. Bégouen, za nimi J. Kostrzewski a L. Kozłowski (archeolog a polský prezident), vpravo stojí J. Knies a V. Čapek

■ **Obr. 5** Na Bauerově rampě v Brně-Pisárkách se dokončuje „Baťův“ mamut.

■ **Obr. 6** Rekonstrukce mamuta na unikátní fotografii z pavilonu moskevské světové antropologické výstavy v roce 1879 se stala inspiračním zdrojem Absolonovy expozice *Člověk a jeho rod* v roce 1928.

■ **Obr. 7** Pohled do hlavní výstavní síně pavilonu Morava. Nemotorně působící dominanta mamuta je obklopena vitrínami zahlcenými množstvím artefaktů z našich i zahraničních lokalit. Instalace dokresluje představu o prvorepublikovém „vědeckém“ muzejnictví.

■ **Obr. 9** Pohled do expozice *Anthroposu* v Pavilonu Praha, kde byly sbírky umístěny v letech 1930-1934. V pozadí expresivní diorama lovců mamutů pod Pavlovskými kopci. Symptomatické je, že pro účinnost výjevu nebyl brán zřetel na autentické sídelní poměry v prostoru lokality, kde se podobné skalní převisy nevyskytují.

i na jiných archeologických lokalitách. Expozice *Anthroposu* však patrně díky tomu, navíc patřičně vyzdobena nacistickými symboly, byla značně poškozena Rudou armádou a poté již z jiných důvodů vyrabována místními občany. Pouze mamut plenění přečkal a stal se na čas svědkem tovární výroby umístěné do výstavních pavilonů. Obrovskou ztrátu moravská archeologie utrpěla při záměrně založeném požáru v mikulovském zámku, kde byly ukryty a také podlehlý zkáze všechny paleolitické nálezy do té doby získané a koncentrované v Moravském zemském muzeu, výjma paleolitického umění, uloženého ve sklepení muzea v Brně.

Za daného stavu v době po osvobození nebylo možné ba nezbývalo ani dostatek vůle *Anthropos* obnovit. Karel Absolon musel, sic úspěšně, čelit nařčení z kolaborace a po únorovém vítězství pracujícího lidu nebyl odbornou veřejností již tolik akceptován. Naštěstí však kolem něj i Moravského zemského muzea vznikala nová vědecká generace, která velmi záhy výzkum moravského paleolitu úspěšně převzala. Mezi nimi v souvislosti s *Anthroposem* vedle archeologa Karla Valocha a osteologa Rudolfa Musila vynikla jiná výrazná a manažersky neobyčejně schopná osobnost antropologa Jana Jelínka, od roku 1958 ředitele Moravského muzea a v letech 1965-1971 předsedy Mezinárodní rady muzeí ICOM. Jan Jelínek plně pochopil Absolonovo poselství i význam moravských nálezů pro mezinárodní výzkum paleolitu a neúnavnými intervencemi u stranických, vládních i městských činitelů z popela pozvedl legendární pavilon *Anthropos*. Ten své místo nalezl v architektem E. Šteflíčkem nově vybudované neofunkcionalistické budově (vystavěna v letech 1959-1961; **Obr. 13**) v brněnských Pisárkách, nedaleko výstaviště. Janu Jelínkovi se jistě i díky jeho značnému mezinárodnímu rozhledu podařilo vybudovat velmi bohatou a na

svoji dobu muzeologicky reprezentativní expozici se značným mezinárodním ohlasem. Stálá expozice byla záhy doplňována řadou atraktivních dočasných výstav, které se především díky neúnavné práci vedoucího pavilonu Oldřicha Neužila staly významným brněnským počinem na poli archeologie a etnologie v mezinárodním měřítku. Paleolitická archeologie a zejména její prezentace tímto počinem získala kvalitativně novou základnu, jaká u nás dosud neexistovala. Byly zde prezentovány nové výsledky výzkumu paleolitu, získané nastupující vědeckou generací pracovníků ústavu *Anthropos* (**Obr. 14**). Mezinárodního významu dosáhly zejména výzkumy v jeskyni Kůlně v Moravském krasu a na Stránské skále u Brna.

Rekonstrukce

Zub času, nápor desetitisíců návštěvníků ročně i potřeba aktualizace stálé expozice si v roce 2003 vynutila uzavření muzea a jeho rekonstrukci. Ta po dlouholetých přípravách vyústila v rozsáhlou stavební proměnu a velkoryse pojatou modernizaci expozice dle projektu arch. Dagmar Kabeláčové, původních návrhů prof. Jana Jelínka a koncepčně doplněnou Oldřichem Neužilem. Stálá expozice instalovaná ve třech patrech byla rozčleněna do pěti základních celků, kterých se ujali různí scénáristé. Nejsložitější úkol čekal na archeologa Martina Olivu z Ústavu *Anthropos*, který vytvořil scénář k expozici „Morava nejstarších lovců a sběračů“ a „Nejstarší umění Evropy“. Nejenže se autorovi podařilo v jednom patře shromáždit a představit složitou mozaiku kultury a dynamiky vývoje světa paleolitických lovců a sběračů v širším rámci střední Evropy v takovém rozsahu, který nemá nikde obdoby, ale pozorným návštěvníkům v doprovodných textech nabídl nové a v mnohém netradiční interpretace archeologických nálezů i myšlenkového světa a imagince lovecko-sběračské

■ **Obr. 11** Solutrénský „oltář“ Roc de Sers, jak byl rekonstruován v předválečném Pavilonu Anthropos.

společnosti. V této části je možné zhlédnout množství vzácných originálních nálezů paleolitických nástrojů i náročných kopií jeskynních maleb, stejně jako řady „venuší“ z evropských nalezišť. Další podstatná část stálé expozice „Příběh lidského rodu“ je věnována evoluci člověka od jeho nejstarších afrických předků – hominidů žijících někdy před 6 milióny let až po nejstarší antropologické nálezy moderního člověka, který osídlil Evropu před 40 tisíci lety. Tohoto úkolu se zhostil antropolog Zbyněk Šmahel z PŘF UK v Praze, jenž podal přehled evoluce člověka především na množství kopií antropologických nálezů z celého světa, které jsou z velké části v našich zemích přístupné jen ve sbírkách Moravské-

ho zemského muzea. Návštěvník se dále v Anthropose může vydat „Po stopách pleistocenních savců“, expozicí prezentující originální kostry vyhynulých zvířat, které přichystala osteoložka Gábina Dreslerová (**Obr. 15**). Výsledkům moderního výzkumu v oblasti výroby paleolitických kamenných a kostěných nástrojů je věnována názorně pojatá instalace „Technologie ve starší a střední době kamenné“, vytvořená archeology Zdeňkou a Petrem Nerudovými z MZM. V tomto úseku lze nahlédnout do složitých procesů výroby a používání kamenných nástrojů i distribuce potřebných surovin. Návštěvníci mohou k tomuto tématu zhlédnout i zdařilý elektronický interaktivní program přístupný podobně jako

■ **Obr. 13** Na přelomu 50. a 60. let byla zásluhou Jana Jelínka vybudována v akci „Z“ v brněnském písařském parku pozoruhodná neofunkcionalistická budova nového Anthroposu podle návrhu architekta E. Šteflíčka

v jiných částech Anthroposu prostřednictvím dotekových obrazovek. Úplnou novinkou je pak expozice věnovaná našim geneticky nejbližším příbuzným – primátům, vytvořená primatolog Václavem Vančatou a Marinou Vančatovou, doplněná velkoformátovou projekcí videa pojednávající o etologii (chování) primátů a jejich srovnání s chováním lidí. Nezbytnou součástí muzea o člověku je dnes i představení složité problematiky studia genetické informace, dědičnosti a její úlohy v poznání lidské evoluce, kterou pro pavilon Anthropos připravili genetické J. Sekerák a E. Matalová z MZM. Nově vybudovaný Anthropos byl vytvořen ve více úrovních, pro různé skupiny návštěvníků. Při psa-

ní textů i výběru exponátů byl brán zřetel na potřeby odborné veřejnosti i vysokoškolských studentů. Výstavní sály jsou obohaceny nejen moderní audiovizuální technikou, ale také řadou dioramat a rekonstrukcí prostředí i života paleolitických lovců a sběračů, které výstavní sály oživují a zpřístupňují svět pravěkých lovců i nejmenším divákům. Všechny rekonstrukce jsou zhotoveny ve snaze reflektovat nejmodernější antropologické poznatky a mnohé tak překvapí „lidským“ pojetím podoby našich dávných předků (**Obr. 16**), kteří se tak mnohdy na hony liší od představ zakladatelů Anthroposu před více než 80 lety, nebo známých rekonstrukcí předchůdců člověka z obrazů Z. Buriana. Návštěvníci pochopitelně

■ **Obr. 8** V expozici Anthropos byla vystavena celá řada zahraničních srovnávacích sbírek, které se za nemalé obnosy zakupovaly především od francouzských sběratelů – na fotografii rozsáhlý soubor neandertálských nástrojů z převísu La Quina.

■ **Obr. 14** Expozici Anthroposu se dostalo několika aktualizací a reinstalací. Pohled do interiéru s novou rekonstrukcí mamuta v 80. letech 20. století.

■ Obr. 16 Rekonstrukce v současném Anthroposu umožňují např. nahlédnout do světa neandertálců, kteří žili v jeskyni Kůlně v Moravském krase.

■ Obr. 17 Nejvděčnější exponát Anthroposu v současné podobě. Spodní část expozice je věnována evoluci rodu Homo, v horním patře zachycen úsek věnovaný nejstaršímu evropskému umění (kopie maleb z jeskyně Lascaux).

nepřichází ani o oblíbenou rekonstrukci mamuta, který je nyní navíc obklopen přírodním prostředím (Obr. 17 a 18). Pro doprovodné přednášky a jiné akce je připraven moderně vybavený přednáškový sál a k příjemnému osvěžení je k dispozici muzejní kavárna.

Pavilon Anthropos však navázal i na tradici krátkodobých výstav, jejichž koncepce sleduje především snahu poskytnout na Moravě chybějící prostor pro interdisciplinární výstavní realizace z oblasti etnologie, kulturní antropologie, historie vědy, ale třeba i pravěkého či současného etnického umění. Pro tyto účely jsou připraveny dva nové ozvučené sály, v nichž byly proza-

tím realizovány např. úspěšné mezinárodní výstavní projekty jako „Africké loutky – poslové magie“, „Šamanismus“, „Sahara-Příběh Velké pouště“, „Lužičtí Srbové“ či výstava obrazů dětí z azylových zařízení SUZ MV ČR „Na stopě“ nebo v poslední době instalace originálů paleolitického umění střední Evropy, která svým rozsahem v dějinách našeho výstavnictví neměla prozatím obdoby.

Pro ty, kteří chtějí hlouběji proniknout do života pravěkých lovců a sběračů nebo nahlédnout do složité problematiky spojené s procesem fyzického a kulturního vývoje člověka je určena dvojice doprovodných katalogů („Civilizace moravského paleolitu a mezolitu“

od M. Olivy a „Příběh lidského rodu“ od Z. Šmahela), které ve značné šíři v české a anglické verzi zpřístupňují čtenářům aktuální stav vědeckého poznání v těchto oborech. Do budoucna je v plánu rozšířit expozici i mimo zdi muzea – do okolního parku, kde by měl vyrůst didaktický archeopark s rekonstrukcemi pravěkých obydlí i příbytků, které etnologové zaznamenali u společností stále žijících v „době kamenné“. Pavilon Anthropos, jehož obnova byla více než 70 miliony korun dotována Ministerstvem kultury ČR, nechce zůstat strnulou muzejní institucí, ale přeje si svojí činností, rozvíjenou řadou doprovodných akcí, reagovat na aktuální podněty rychle se měnícího světa kolem nás.

Poděkování

Upřímné poděkování patří především panu Oldřichu Neužilovi, který více než 40 let svého života věnoval Pavilonu Anthropos, kdy jako jeho vedoucí určil jeho tvář, zabránil jeho proměně v autosalon a odevzdal mu pořádný kus zdraví...

Literatura

- Jelínek, J. 1964: Historie ústavu a expozice Anthropos v Brně, MZM, Brno.
 Kostrhun, P. 2003: Mamutí projekty prof. Karla Absolona, Archeologické rozhledy 55, 76-129.
 Kostrhun, P. – Marek, M. 2008: Mamut – Baťa – Absolon, Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně VIII/1-2, 192-196.
 Oliva, M. – Kostrhun, P. 2009: Obrazy z výzkumu moravského paleolitu. Brno: MZM.
 Sedláčková, S. 2007: Opatrovnice Karla Absolona – Lucie Bakešová, Sborník Muzea Blansko 2007, 175-187.

Summary

Anthropos – the world of Old Stone Age hunters and gatherers

The paper summarises the history of building up the most successful permanent exhibition of the Moravian Museum – the Anthropos Pavilion. The exhibition devoted to the oldest history of Man and the development of Palaeolithic culture was built up for the first time in 1928 by Karel Absolon at the Brno Fairground. Then it underwent several extensive reinstallations and served to the public as late as until 1945 when it was destroyed. At the turn between the 1950s and 1960s Anthropos was built up again by Jan Jelínek in a special exhibition pavilion at Brno-Pisárky. This, in terms of museology, very modern-conceived permanent exhibition underwent the last deep-going reconstruction in 2003-2006.

■ Obr. 15 Kostry jeskynních medvědů ze současné expozice Pavilonu Anthropos.

■ Obr. 18 Historický exponát v současné expozici – kostra mamuta je složena z originálních nálezů z Předmostí u Přerova a byla sestavena v meziválečném období pro účely Absolonova Anthroposu.